

Essenkaart

Inhoudelijke verantwoording¹

De grote open akkercomplexen van de pleistocene zandgronden, die vanaf de Middeleeuwen ontstonden en lange tijd deels gemeenschappelijk, deels individueel werden gebruikt door de bewoners van aanliggende boerderijen, werden in een groot deel van de Nederlandse zandgronden ‘essen’ genoemd (ander benamingen zijn ‘enken’, ‘engen’ en ‘akkers’). Essen zijn daar karakteristieke en identiteit bepalende elementen in het historische cultuurlandschap. Met name complexen groter dan 25 ha. voldoen aan genoemde kenmerken.

De ‘essenkaart’ geeft een overzicht van de in Nederland aanwezige essen, NIET van de verspreiding van plaggendekken.

Uit het proefschrift van Theo Spek² over het Drentse esdorpenlandschap wordt duidelijk dat essen en plaggendekken twee fundamenteel verschillende verschijnselen zijn, met een eigen genese en ouderdom. Van een **es** is sprake bij een groot, open, deels gemeenschappelijk gebruikt landbouwareaal met specifieke landschappelijke en historisch-geografische kenmerken. Essen waren vooral in gebruik als akkergrond en liggen altijd hoger dan de omgeving. Vaak is er sprake van een markante, al dan niet door randbeplanting geaccentueerde, overgang naar het omliggende landschap. Essen zijn van oorsprong onbebouwd en doorgaande wegen lopen langs de randen in plaats van er door- of overheen. Veelal bestaan essen uit meerdere ontginningsblokken, die tot in recente tijd onderverdeeld waren in talloze smalle, strookvormige perceeltjes.

Een **plaggendek** (esdek³) is een minimaal 50 cm dik pakket cultuurgrond dat is gevormd als gevolg van bemesting met een mengsel van mest en zandhoudende plaggen (plaggenbemesting).⁴ Een plaggendek is dus een *man-made soil*.⁵ Als het plaggendek dikker is dan 50 cm spreken bodemkundigen van een enkeerdgrond (code op de bodemkaart: EZ).

Er is geen een-op-een relatie tussen essen en de aanwezigheid van plaggendekken. De meeste, maar zeker niet alle essen hebben een plaggendek. Plaggendekken ontbreken als in het verleden niet langdurig bemesting met zandhoudende plaggen is toegepast. Ook is niet elk terrein met een plaggendek een es. Kleine, individueel gebruikte akkercomplexen kunnen wel een plaggendek hebben, maar zijn geen es (zie boven).

Een plaggendek is ook niet hetzelfde als een plaggen**bodem**. Het plaggendek is uitsluitend het opgebrachte pakket grond, de ophogingslaag. De term plaggenbodem heeft niet alleen betrekking op de door de mens beïnvloede bovengrond, maar ook op de onderliggende natuurlijke bodem (begraven natuurlijk profiel) en - indien aanwezig - een daartussen aanwezige overgangslaag (fossiele cultuurlaag of ‘mollenlaag’).⁶

---

¹ Grotendeels overgenomen uit: Deeben, Doesburg & Groenewoudt 2007.

² Spek 2004.

³ Omdat niet elke es een cultuurdek heeft dikker dan 50 cm verdient de term plaggendek de voorkeur boven de term esdek.

⁴ Pape 1970.

⁵ Groenman-van Waateringe & Robinson 1988.

⁶ Spek 2004, 815-816.

Technische verantwoording

Met name in de provincies Drenthe en Groningen is er geen 1:1 relatie tussen het voorkomen van plaggendekken en de verspreiding van essen. Omdat veel essen hier geen of slechts ten dele een plaggendek hebben, kunnen essen niet (uitsluitend) van de bodemkaart worden afgeleid. Daarom is voor deze provincies gebruik gemaakt van provinciale karteringen van essen welke mede gebaseerd zijn op historisch-geografische criteria.

De essenkaart is een combinatie van een selectie van de bodemkaart 1:50.000 en genoemde essenbestanden van de provincies Drenthe en Groningen.

Van de bodemkaart zijn de enkeerdgronden (EZ) geselecteerd op basis van het attribuuttype EERSTE_BOD. Deze selectie is gedaan vanaf de zes pleistocene archeoregio's (zandgronden) met uitzondering van de enkeerdgronden gelegen in de provincie Drenthe en Groningen. Van deze selectie zijn in Friesland en Groningen een aantal complexen verwijderd omdat deze waarschijnlijk onterecht als enkeerdgrond zijn geclassificeerd en het zeker geen essen zijn.

Het essenbestand van de provincie Drenthe (GBI.MILIEU_BOBES_ESSEN_V.shp) is van de provinciale geoportaal site gehaald.

Het essenbestand van de provincie Groningen (ESSEN)) is van de provinciale geoportaal site gehaald.

Van alle drie bestanden zijn van de aaneengesloten polygonen één polygoon gemaakt. Vervolgens zijn daarvan de polygonen geselecteerd met een oppervlakte groter dan 25ha. Uiteindelijk zijn de bestanden samengevoegd.

Bronnen

Deeben, J, J. van Doesburg & B. Groenewoudt 2007: Een inleiding op essen, plaggendekken en enkeerdgronden in het historische cultuurlandschap, in: . van Doesburg, M. de Boer, J. Deeben, B.J. Groenewoudt & T. de Groot (red.): Essen in zicht. Essen en plaggendekken in Nederland: onderzoek en beleid (Nederlandse Archeologische Rapporten 34), 9-20.

Groenman-van Waateringe W., & M. Robinson (eds.) 1988: *Man-Made Soils*, Oxford (British Archaeological Reports, International Series, 410).

Pape, J.C., 1970: Plaggen soils in the Netherlands, *Geoderma* 4, 229-55.

Spek, Th., 2004: *Het Drentse esdorpenlandschap. Een historisch-geografische studie*, Utrecht (proefschrift landbouwuniversiteit Wageningen).